

מגמות דיאקטיות בשירת החול של אברהם אבן עזרא

מאשה יצחקי

1. סיכום מצב המחקר בשירת החול של הראב"ע

שירת החול של אברהם אבן עזרא הינה פינה נטושה יחסית במחקר של השירה העברית החילונית בספרד בימי הביניים. בשונה מפיוטיו המרובים, מחיבוריו הפילוסופיים, מפירושו למקרא וממחקריו הבלשניים, לא זכתה שירת החול שלו עד עתה לתשומת לב אינטנסיבית, לא מצד מלאכת ההדרת הטקסטים* ולא מצד הניתוח הפואטי-אסתטי.

עם זאת, כל החוקרים שעסקו בפרק שירה זה – ובדרך כלל בקצרה ובזיקה להיבטים אחרים ביצירתו של הראב"ע או בזיקה לשירת החול הספרדית כולה – עומדים על כמה קווים משותפים האופייניים לה, המוגדרים בחלקם כ'חדשניים'. קווים אלה הפכו ל'מפורסמות', כשמדובר בשירת החול של הראב"ע, למרות העדרו של מחקר מקיף ויסודי בנידון¹.

אברהם אבן עזרא מוגדר אינטואיטיבית כמבשרה של התקופה הבתר-קלאסית

* מהדורות הקיימות הן שלוש: מהדורת רחין (=D. Rosin, *Reime und Gedichte des Abraham*); מהדורת איגר (=ע' איגר, דיאלון לר' אברהם אבן עזרא, ברלין 1894 *Ibn Esra*, Breslau); ומהדורת כהנא (=ד. כהנא, רבי אברהם אבן עזרא, ורשה 1894). כולן משלחי המאה ה-19. מאז לא נעשה כל ניסיון לכנס, לההדיר ולפרש את שירי החול של הראב"ע.

1. המחקר המקיף ביותר עד כה הוא י' לרין, בספרו 'אברהם אבן עזרא, חייו ויצירתו' ת"א תש"ל (פרק חמישי). הערות בנידון ניתן למצוא אף אצל נ' בן-מנחם, בספרו עניני הראב"ע, ירושלים 1978, עמ' 573; ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, חלק א', כרך ב', ירושלים-ת"א 1956 (המבוא על הראב"ע); ד' פגיס, חידוש ומסורת בשירת החול העברית, ירושלים 1976, עמ' 181, 185.

בתולדותיה של שירת החול הספרדית. את חידושיה מסכם המחקר המצוי בסעיפים הבאים:

- א. החדרה מאסיבית של יסודות הומוריסטיים ושל סאטירה חברתית.
 - ב. היצמדות לריאליה קונקרטיית.
 - ג. החדרת סוגות חדשות כמו גם נדירות יחסית לשירת החול האנדלוסית.
 - ד. שימוש מרובה יחסית בתבניות סטרופיות חדשניות.
 - ה. יצירת תבניות וירטואוזיות קשות ונדירות.
- עם זאת, רוב החוקרים הרלוואנטיים מציינים במקביל לחידושים אלה את שתי העובדות הבאות: האחת — הראב"ע אינו מתנתק לחלוטין מן המסורת האנדלוסית, לא מן ההיבט הפרוזודי-פורמאלי ולא מן ההיבט הז'אנרי. הוא יוצר למעשה באורח סימולטאני הן במסגרות המסורתיות והן באלו החדשניות. השנייה — הראב"ע הוא האיש שהפיץ את המסורת הפואטית הספרדית בתפוצות בחיבוריו העיוניים.² מתוך עיסוקי זה למעלה משנה על העמדת מהדורה מדעית מעודכנת לשירי-החול של הראב"ע, יש ביכולתי לאשר את תקפות האינטואיציות המחקריות שתיארתי לעיל. לשון אחר: עד עתה לא נתגלו על ידי, ולמיטב ידיעתי גם לא על ידי חוקרים אחרים, אוצרות גנוזים של שירי חול קלאסיים משל הראב"ע — כמו שירי יין וגן (שאותם הוא חסר כמעט לחלוטין³), שירי חשק במתכונות הערביות הקלאסיות או קונטרסים נוספים של שירי שבח, התפארות או תלונה. כל הממצאים החדשים — שעדיין לא ראו אור במהדורה כוללת ומעודכנת — מחזקים דווקא את האוריינטאציה החדשנית של הראב"ע: עיקרם, בתחומי החידוד, המכתם, שירים סטרופיים ומה שמכונה במחקר 'שירים לימודיים'.
- שירים אלו, גם אם בחלקם 'מסופקים' הם מבחינת ייחוסם, כמו שירים לא מועטים המיוחסים לראב"ע במהדורתו המוכרת של כהנא,⁴ מאפשרים כבר עכשיו — ולו גם טנטאטיבית — לאתר בשירת החול של אברהם אבן עזרא את ראשיתם של תהליכי השינוי בשירה העברית בספרד בתקופה הנוצרית ולעמוד על מאפייניהם הפואטיים.

נדודיו הממושכים של הראב"ע, החל ממחצית המאה הי"ב ולאורך עשרות בשנים, במרכזים יהודיים שונים ברחבי אירופה (איטליה, פרוכאנס, צפון צרפת ואנגליה), כמו גם עובדת היותו ראשון מפיציה של תרבות ספרד במרכזים נוצריים

2. ראה בעיקר לויין, שירמן ופגיס (לעיל, ההערה הקודמת) ובחיבוריו של הראב"ע, בעיקר הפרק על המשקלים בספר צחות, וכן פירושו לקהלת ה, א.
3. לעניין זה ראה הרצאתי 'גלגוליו של משתה היין בשירת החול של הראב"ע' בכינוס העולמי העשירי למדעי היהדות, ירושלים 1989 (הדברים עתידים לראות אור בפרסומי הכינוס).
4. כך למשל — שיר השחמט 'מלכים נפגשו', מספר לא קטן של מכתמים. שיר האזור 'א' יִשָּׁן מְחַדֵּשׁ גִּילִים וְעוֹד.

אלו, עשויים לנמק לפחות שניים ממאפייני חידושו בתחום שירת החול — ודווקא את שני המאפיינים המוכרים ביותר:

א. התפתחות הסאטירה החברתית הפנימית כתוצאה ממתח מעמדי בתוך הקהילה היהודית ומהתגברות מעמד ה'דונים', הנשיאים.

ב. פתיחת שעריה של שירת החול להדי מאורעות ריאליסטיים, שהביאו בסופו של דבר לחורבן יהדות ספרד.

הן התגברות הסאטירה החברתית והן הזיקה לריאליה, שני מאפיינים אלו, נידונים בהכללה ובהרחבה על ידי פגיס,⁵ שלא בזיקה ישירה לשירתו של הראב"ע, אלא כחלק ממכלול של גורמים סוציו-היסטוריים שנתנו את אותותיהם בשירה העברית בספרד הנוצרית משלהי המאה הי"ב ועד לגירוש ספרד. ייתכן שבמובן זה ניתן לראות את אברהם אבן עזרא (שעזב את ספרד ב-1140) כמקדים את זמנו, ואת שירת החול שלו — כאספקלריה רגישה ביותר, הקולטת לתוכה אותות ראשונים של שינויים בראשית התהוותם, וממילא מגיבה עליהם.

שירי ההומור והסאטירה של הראב"ע הם, כאמור, מן המפורסמות, והפכו לסימן ההיכר המרכזי של יצירתו החילונית, ובהם, יחסית, הרבה המחקר לעסוק. גם הדי המאורעות הריאליסטיים בשירת החול של הראב"ע הוזכרו לא אחת במחקר, בעיקר בקשר לשתי קינותיו — 'אהה ירד על ספרד' ו'איך נחרב המערב' — שעניינן חורבן קהילות ישראל בספרד ובצפון אפריקה על ידי המואחידים.⁶ בהקשר זה חשוב אולי לציין כי הנטייה לריאליה הקונקרטי מצד אחד, וההימנעות מלשון הגזמה והגודש הקישוטי מן הצד השני מאפיינות לא רק את קינותיו ההיסטוריות. המאנייריזם (נוסח טודרוס אבולעפיה), העשוי לרמז על שקיעתה של אסכולה אינו אופייני לשירת החול של הראב"ע. הצורות הווירטואוזיות המורכבות — נוסח 'שיר העץ'⁷ המפורסם — אינו בחינת סגנון מאנייריסטי, אלא שעשוע לעצמו, מינורי בתכלית במכלול שירת החול שלו. נראה, שמה שמכונה על ידי שירמן 'הנטייה לריאליזם', על ידי לויין 'פרטים אינפורמטיביים' ועל ידי פגיס 'ההיצמדות לפרטי הריאליה' הינם ביטוי לחדירתו של סגנון חדש לשירת החול, ההולך ומתפתח בצפון הנוצרי ובפרובאנס, כשהוא מחליף במידה ידועה את לשון הקישוטים העשירה של האסכולה האנדלוסית. גם היבט זה, שאותו, כאמור, אינטואיטיבית על ידי מיטב החוקרים, ראוי למחקר

5. לעיל (הערה 1), עמ' 173-174.

6. בנוסף על המקורות שצינו בהערה 1 כדאי להוסיף את מאמרו של ח' שירמן, 'קינות על הגזרות בא"', אפריקה, ספרד, אשכנז וצרפת', קובץ על יד, ג (ת"ש) עמ' כה-עג. וכן G. Nahon, 'Lélegie d'Abraham Ibn Ezra et la percecution des Almohades, dans: Actes des journées d'études de E.H.E.J 1987

7. דיון מפורט בנושא ראה אצל ד' פגיס, שירי תמונה עבריים ועוד צורות מלאכותיות, הספרות, 25 (1977), עמ' 13-25

מעמיק ומפורט יותר, בעיקר בזיקתו לשירה שהתפתחה בפרובאנס, בצפון צרפת ובאשכנז. האומנם הנטייה הסגנונית לעבר הריאליה היא פועל-יוצא של מצוקות הזמן? (נוסח הגזרות האשכנזיות, שזיקתן לאירועים המחרידים של מסעי הצלב ברורה ונוקבת)?⁸ האומנם יש בהידור הלשוני ובקישוט העמוס כדי להצביע על נינוחות חרץ-ספרותית? סוגיה זו כבדת משקל היא, והיא ראויה לבחינה מעמיקה במקום אחר.

2. הסגנון העיוני ומשמעותו ההיסטורית

אברהם אבן עזרא הינו איש אשכולות מובהק, שתרומתו מרובה היתה, ובתחומים הרבה. קשה להכריע ולקבוע מסמרות בדבר תחום פעילותו החשוב ביותר, ואולם מבחינת ההיסטוריה של התרבות היהודית-ספרדית, דומה שמקום חשוב ביותר יש לתת לעובדת היותו שליחה הנאמן של תרבות זו במרכזים יהודיים אירופאיים, שלא ידעו ערבית. אפשר שאף במוכן זה ניתן לראות בו אדם שהקדים את זמנו וצפה את העתיד במידה לא מבוטלת.

שליחות מורכבת זו — שמלווה היתה בנדודים מרוכים — מפנה "את האנרגיה הספרותית של הראב"ע לערוץ חדש, והרינו עושה שני דברים שהיו מיותרים על אדמת ספרד..."⁹ שני הדברים הללו הינם: תרגום של ספרי יסוד (נוסח ספריו של המדקדק יהודה חיוג') מערבית לעברית, כדי שיהפכו נחלת כלל הציבור היהודי מצד אחד, וחיבור ספרי לימוד בעברית כדיסציפלינות השונות של המדעים אף זאת כדי להנחיל את המורשת היהודית-ספרדית לקהילות האירופאיות.¹⁰ ואכן, פגיס, בדיונו הנ"ל על השירה העברית בספרד הנוצרית, מציין מפורשות, כי אברהם אבן עזרא הוא חלוץ הסגנון העברי המדעי-דיסקורסיבי מחמת הטעמים הללו.

במאמר זה אני מבקשת לדון באפשרות לאפיין חלק מתכונותיו הסגנוניות של הראב"ע בשירת החול שלו וחלק מחידושו הו'אנריים כפועל יוצא מנטייתו העקרונית לסגנון דיסקורסיבי-דידאקטי, נטייה שהיא פועל-יוצא של הקשר חברתי-תרבותי רחב ורב-משמעות בתולדות התרבות היהודית-ספרדית. המפגש בין נטייה דידאקטית זו, בסגנונה הדיסקורסיבי, ובין פואטיקה חילונית ממוסדת ומוכרת בהיקרותה הקלאסית באנדלוסיה עשוי לנמק כמה וכמה מיצירותיו החילוניות של הראב"ע המקובלות כ'חדשניות' בשירה העברית: שירי הויכוח; חטיבות ניכרות

8. ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית, ירושלים 1975, עמ' 470.

9. כדברי א' סימון, ר' אברהם אבן עזרא, בין המפרש לקוראיו, דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, תשמ"ח, עמ' 28.

10. כך: ספר מאזנים, ספר צחות, שפה ברורה, ספר המספר, ראשית חכמה ועוד.

מחידותיו;¹¹ או שירים לימודיים מובהקים, כמו למשל, 'שמעו נא את דבר הרופא', ואפילו שירי השחמט. ולא זו בלבד אלא שנראה, כי מיפגש זה עשוי היה להוליך לשירי הפתיחה המאפיינים חלק מחיבוריו העיוניים, והדוגמה הכוללת והמעניינת ביותר לכך מן הבחינה הספרותית הוא שיר הפתיחה ל'איגרת השבת'.

שירי הוויכוח

3.1 שירי הוויכוח — תיאור הסוג (כללי)

בכלל 'שירי הוויכוח' נהוג לכלול שני סוגים פואטיים: האחד — ויכוחי-משוררים, תכתובות חרוזות ושקולות בין שני משוררים שהיו פופלאריות מאוד החל מתקופתם של שמואל הנגיד ויצחק אבן כלפון ובמיוחד במאות ה"ב וה"ג, והשני — שירי הוויכוח בין אובייקטים קונקרטיים או מופשטים הניתנים לחלוקת קטיגוריות שונות. סוג שני זה הוא מענייננו כאן. שיר הוויכוח הוא סוג ספרותי עתיק-יומין, המצוי בספרויות העולם החל מן הספרות המזרחית מימי-קדם, דרך ספרות יוון ורומי ועד לספרות הפרסית והערבית ולספרות אירופה בימי הביניים.

שירי הוויכוח נקראים בשירה הערבית 'מפאחראת' (לשון התפארות) או 'מנאט'ראת' (לשון ויכוח). אופייניים לשירה הערבית הם הוויכוחים בין היין למים, בין החלב ליין, בין העט לחרב, בין הגמל לסוס, בין בעלי המלאכה השונים ועוד ועוד.¹² בשירה הערבית האנדלוסית היו מצויים לרוב שירי ויכוח בין פרחי הגן.¹³

11. בהרצאה שהרציתי במדריד ככנס שהוקדש לראב"ע (פברואר 1989), ושעסקה בחידותיו, הזכרתי את אחד מחידושי בתחומי ז'אנר זה — חיבור חידות על אובייקטים בעלי אופי עיוני-לימודי, נוסח החידות על ענייני לשון (אותיות אהו", אותיות המ' והנ') וכן חידות של השווא ועל הדגש). כן הזכרתי את שיטות ההצפנה שאותן נקט בחלק מחידותיו, שיטות המיועדות לתלמיד החכם והמשכיל והמחייבות שימוש באסטרונומיה ובמתמטיקה. דברים אלו ראו אור בפרסומי הכנס ולכן אין טעם לחזור כאן עליהם, אלא בניסוח מקוצר זה, בהדגמה לניצול ז'אנר, שהיה עד לזמנו ז'אנר שעשועים חצרני טיפוסי למטרות העשויות להתפשט כמטרות דידיקטיות-עיוניות.

12. רשימה מעניינת ניתן למצוא אצל M. Steinschneider *Rangstreit Literatur*, Wien 1908 רשימה נוספת פרסם א"מ הברמן, 'רשימה של שירי ויכוח למעלות בעברית', ספר היובל לאלכסנדר מארכס, ניר-יורק תש"ג, עמ' 26-59. על שירי הוויכוח הערביים ראה; E. Wagner, 'Die arabische Rangstriedichtung', Akademie der Wissenschaften und Literatur, 1963, pp. 437. מאמר מקיף על שירי הוויכוח העבריים הוא מאמרה של ח' טוריאנסקי, 'שיר הוויכוח היהודי באשכנז', הספרות, 32 (1982); בעניין הוויכוח בין היין והחלב יש להזכיר את דיונו המקיף של י' סוין, חלב ויין, הספרות, 21 (1975).

13. דוגמאות מאלפות בערבית לוויכוחים בין פרחים ניתן למצוא באנתולוגיה מן המאה ה-11 של עבד אלוליד אלחמיארי, כתאב אלבדיע פי וצף אלרביע, ראבאט 1940. ראה על כך במבוא לספרי אלי גנת ערוגות, ת"א 1988, עמ' 10.

נראה, כי מקורו של הוויכוח הספרותי בתרבות העברית הוא עוד במשל יתום שבמקרא ובכמה משלים כתבנית הוויכוח הפזורים בספרות המדרש.¹⁴ בשירה העברית מצוי שיר הוויכוח כבר בפיוט המזרחי, ואולם בהקשר ליטורגי ברור: ויכוח בין גוף ונפש, בין יצר הטוב ליצר הרע, בין חודשי השנה ועוד. דוגמה קדומה למעין-ויכוח בשירה העברית שלפני שירת ספרד היא, דרך משל, התפארות הקיץ (לעומת החורף) בפיוט 'אות זמני קיץ' המצוי בקרובה ארץ ישראלית. דוגמה אחת נוספת — הינה הוויכוח בין הגפן והעצים בשירו של אמתי בן שפטיה, משורר איטלקי בן המאה התשיעית.¹⁵ מיקומם של מרבית שירי הוויכוח העבריים הקדומים בהקשרים ליטורגיים מובהקים עורר כבר את תשומת לבו של שטיינשניידר (ראה הערה 12) ובמחקרו הוא מציין בפירוש את הצורך בחשיפת מקורותיו של כל שיר בנפרד. על מנת לקבוע את ייעודו. יתרה מזו: כבר הוא עומד על הקושי בקביעה המוחלטת של ייעודם (החילוני או הליטורגי) של חלק ניכר משירי הוויכוח, ומקדיש דברים לאופיים הדידאקטי המובהק.

עד לשירתו של אברהם אבן עזרא אין אנו מוצאים בשירת החול בספרד שירי ויכוח חילוניים. עובדה זו מתמיהה למדי בהתחשב בנטייתה של האסכולה החילונית הספרדית ללכת בעקבות סוגייה האופייניים של השירה הערבית. אכן, ויכוחים בין גוף ונפש, בין היצר והתאוה, ניתן למצוא למכביר במסגרות ליטורגיות, ובעיקר בפיוטי תוכחה ספרדיים,¹⁶ אך, כאמור, עד לתקופתו של הראב"ע, ולמרות קיומו הברור של הז'אנר הספרותי-חילוני הערבי, אין למסגרת פואטית זו כל ביטוי ביצירתם החילונית של משוררינו האנדלוסיים.

3.2 שירי הוויכוח החילוניים של הראב"ע — להגדרת הקורפוס: אחת השאלות הסבוכות ביותר המתעוררות עם העיסוק הערכני בשירי החול של הראב"ע הינה שאלת הייחוס. נראה, שהחל מן המאה ה-16 ואילך נסתמנה נטייה בקרב מהדירים ומעתיקים לייחס לאברהם אבן עזרא שירי חול שנונים למיניהם, אפיגראמים, חידות ואף שירי ויכוח ללא הוכחה טקסטואלית מפורשת ממקורות בני-תקופתו או הקרובים אליה (ואם היו מקורות מעין אלו בידיהם של אותם מעתיקים, הם לא טרחו לצייןם). מקורות מאוחרים אלו, שנתגלו על ידי חלק ניכר מן החוקרים בני המאה ה-19. יצרו סיטואציה, שבה שירים (ובחלקם מן השירים המפורסמים ביותר) יוחסו על ידיהם חד-משמעית לאברהם אבן עזרא, וייחוס זה

14. לעניין זה ראה א"מ הברמן, 'מלחמת האיברים ליום טוב שוריאנו ומלחמת הקיץ והחורף למחבר אשכנזי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית. ג (תרצ"ו), עמ' קלה-קנ.
15. ראה ע' פליישר, 'לקדמוניות פיוטי הטל והגשם', קובץ על יד, ח (יח) (תשל"ו), עמ' 113; את הפיוט האיטלקי ניתן למצוא במהדורת 'דוד, שירי אמיתי, ירושלים, 1968, עמ' 125.
16. ראה בספרי החי גפן והמוות בוצר, לוד 1987, פרק ראשון.

עבר בירושה אף לחוקרים בני המאה ה-20. הגדיל לעשות בעניין זה כהנא, אשר מהדורתו ('קובץ חכמת הראב"ע') כוללת לא מעט שירים, אשר אינם משל אברהם אבו עזרא.

מאחר שענייננו כאן הוא שירי הוויכוח של הראב"ע אסקור כאן בקצרה את מצאי השירים ואת מידת הלגיטימיות של ייחוסם לו.

הקורפוס שלפנינו — על פי המקובל עד כה — כולל למעשה את השירים האלה (ראה להלן, נספח מס' 1):

1. אל בוראי ראשית הכל מלי — שיר הוויכוח בין האדם לחיות.
2. אל אחד מה רבו עדיך — שיר הוויכוח בין הקיץ לחורף.
3. בין שבת ומועד — שיר הוויכוח בין השבת למועדי ישראל.
4. בין רעים שמעתי תוכחות — שיר הוויכוח בין היין ללחם.
5. חדשים מעשי אל — קצידה שפתיחתה ויכוח בין אברי הגוף.
6. אפרש כף אף אכף — שיר ים שעיקרו ויכוח בין הנוסע לים.

שירים אלו להוציא שיר 4 (הוויכוח בין היין ללחם), אינם מעוררים בעיית ייחוס: שירים 2, 3, 6 מצויים בכתב-יד ברלין 186/2 (הדיואן) ומועתקים במהדורתו של אייגר (ברלין תרמ"ו), יתרה מזו, שירים 2 ו-3 אף מופיעים בכתבי יד קדומים מן הגניזה הקאהירית (אוסף טילור-שכטר).

שיר מס' 1 מצוין על ידי אייגר (עמ' 186) ברשימת השירים הידועים כשיריו של הראב"ע, שאינם מופיעים בכתב היד של הדיואן. אייגר אינו כולל שירים אלו במהדורתו הנ"ל, המבוססת על כתב היד של הדיואן מן המאה ה-14. עם זאת, ובנוסף לייחוס המוזכר על ידי אייגר, קיימים כמה נימוקים נוספים התומכים בייחוס שיר זה לראב"ע: בשלושת הטורים הראשונים של השיר נוצר אקרוסטיכון 'אברהם רבי מאיר'; בכתב יד TS NS 96/55 מיוחס השיר 'לאברם' והוא מופיע לפני קטע ארוך מן השיר 'אל אחד מה רבו עדיך' (שיר מס' 2), אשר בייחוסו שלו אין להטיל ספק; השיר בנוי במתכונת סטרופית חדשנית, אשר תידון בפירוט בהמשך הדברים, מתכונת המאפיינת את רוב שירי הוויכוח של הראב"ע, ואין לאתרה כלל בשירת החול הספרדית לפניו. דומני שמערכת הנמקות זו מאפשרת לראות בשיר, לפחות באורח טנטאטיבי, חלק מיצירתו של הראב"ע, וזאת ברוח המסורת ארוכת השנים, הווה אומר, עד שלא ימצא ייחוס חד-משמעי שונה.

לגבי שיר 5, הבנוי כקצידה שגופה הינו שיר שבח לר' מנחם ובנו משה מאיטליה, נראה שהייחוס ודאי הוא: במרבית המקורות — גם אם לא בדיואן — הוא מופיע עם תום הפירוש לתורה ובלווית כותרת ברורה בתכלית (וראה: כ"י אוקספורד 296, 218א'; כ"י אוקספורד 222, 273ב'; כ"י פריס 213 / 180/2א'; כ"י ביהמ"ל 38 5522א'; כ"י פירנצה הספריה הלאומית 11/3, 45 III).

השאלה המורכבת ביותר היא לגבי שיר 4. כאמור, השיר אינו מופיע בדיואן כלל,

ואייגר אף אינו מזכירו. גם במהדורתו של רוזין, הנשענת על מקורות נוספים לדיואן ומאוחרים למדי, אין אזכור של שיר זה. עם זאת, השיר בנוי באותה מתכונת סטרופית שצוינה לעיל כמייחדת את שירי הוויכוח של הראב"ע, והוא אף שקול במשקל הוזהה למשקלם של שירים 1, 2 ו-6, ולא זו בלבד אלא שבשניים מן המקורות המאוחרים יותר, מן המאה ה-16, שבהם הוא מופיע (כ"י קמברידג' 11/377/13 add. ו'שירים ומירות', קושטא 1545), הוא מצוי בשכנות טקסטואלית לשירי ויכוח ודאיים משל הראב"ע.

נראה אפוא, כי חובת הזהירות מוטלת על ייחוסו הוודאי של שיר זה לראב"ע, שכן הדברים אינם חדר-משמעיים כלל וכלל, ובכך מאפיינים הם קבוצה גדולה של שירים, אשר ייחוסו עד כה בדפוסים לראב"ע. עם זאת, מצד רוחו, מבנהו והמסר העקרוני העולה מן השיר (ראה להלן) ייחוס זה איננו בלתי מתקבל על הדעת, ואפשר שהוא אף מתבקש מטבע הדברים.

3.3 הפונקציה הפואטית של שירי הוויכוח של הראב"ע שומה עלינו לשאול בעניין זה כיצד ניתן לנמק את חיבתו הפתאומית — מבחינה היסטורית — של הראב"ע לז'אנר זה? להערכתו, התשובה לשאלה זו נעוצה בנטייתו של ראב"ע לסגנון הדידאקטי-דיסקורסיבי מן הטעמים העקרוניים שהוזכרו לעיל, ויש לבחון אותה מכמה היבטים שונים:

א. התבנית הבסיסית של שיר הוויכוח כיצירה שירית, שבה נושאים דברים שני משתתפים או יותר, הינה תבנית 'נוחה' מן הבחינה הדראמאטית לצרכים דידיאקטיים ואולי משום כך מצויה היא בפיוט כבר מראשיתו. כל צד מן הצדדים היריבים מכריז על עצמו ומתאר את מעלותיו בצורה שיטתית לצורך עניינו. תבנית כזאת מאפשרת הן הצגה שקולה ומפורטת של נושאים נבחרים והן — (וזה נראה לי עקרוני לגבי סגנונו הפואטי של הראב"ע) ריחוק דראמאטי של המשורר מן החומר המתואר, ריחוק שהוא הכרחי בהצגה דיסקורסיבית וראציונאליסטית של כל עניין באשר הוא. הסכימה הוויכוחית מאפשרת למעשה מלכתחילה 'ניווט' מושגים לתוך מסגרות-דיון אובייקטיביות-כביכול, תוך כדי נטרולו האמציונאלי המוחלט או הכמעט-מוחלט של הדובר-המשורר, בחינת 'שחקו הנערים לפני'.¹⁷ מבחינה זו היא אידיאלית למטרות פואטיות-דידאקטיות, ובתור שכזו היא היתה עשויה להתאים לאחת הפונקציות המרכזיות והחדשניות של שירת החול של הראב"ע — הפונקציה העיונית-דידאקטית.

ב. היבט נוסף ומרכזי בשירי הוויכוח שלו, המחזק את התיזה המוצעת, הוא בדיקת האובייקטים היריבים במסגרת ז'אנרית זו.

17. ראה שם, פרק שלישי.

בנוסף ליריבויות קונבנציונאליות ומסורתיות — נוסח הלחם והיין, או הקיץ והחורף — אנו מוצאים אצלו אף ויכוח בין חגי ישראל והשבת (אייגר, שיר 184), או בין אברי הגוף (העין, האוזן והלשון) בפתיחה לשיר השבח לר' מנחם 'חדשים מעשי אל' וויכוח מפורסם בין החיות לאדם' בשיר "אל בוראי". מבחינה סטרוקטוראלית שיר זה הינו יוצא דופן, בהיותו ויכוח בין יחיד, האדם, לקבוצה, שדובריה מתחלפים. גם שיר הים שלו — 'אפרוש כף' — מכיל ויכוח בין הנוסע לים, וטיעוני הצדדים נושאים אופי דתי-הגותי הנשען על מוטיבים מתוך תורת הגמול, ההשגחה וסדר הנהגת העולם. ולא זו בלבד אלא שברוב המקרים קיימת מסגרת עיונית-דתית, המנסחת מסקנות עקרוניות העולות מן הוויכוח, נוסח: 'הָאֵל הָאֵל יוֹצְרֶכֶם אֶחָד' בסיום הוויכוח בין הלחם והיין; האל המסכם את הוויכוח בין מועדי ישראל והשבת ומתערב כדובר פעיל: 'לְמָה יְרִיבוּ מוֹעֲדֵי זִמְנֵי...'; או סיכום הוויכוח בין החורף והקיץ — 'בְּעֵתוֹ עֲשֵׂה הַכֹּל יִפֶּה / וְלִדְבַר כָּל אֱלֹהִים לֵי פִה...'. הרושם הנוצר הוא, כי בסופו של דבר מטרת שירים אלו היא תיאור פאר הבריאה וההרמוניה השוררת בה, בין אם בתפקוד גוף האדם, בין אם בעונות השנה ובין אם במועדיה. מוטיב המפתח הוא האל כשליט המכוון הרמוניה זו, ולעתים, גם אם הדברים נמסרים במתכונת פואטית חילונית, המסר העולה מהם הוא מסר דתי-הגותי במובהק.

ג. בשונה משירת הוויכוח הערבית הקלאסית, מארגן הראב"ע את שירי הוויכוח שלו (להוציא הפתיחה לשיר השבח לר' מנחם) במתכונת סטרופית אזורית או אחרת. בכך ניכרת שוב נטייתו המובהקת 'לחצות קווים'; ליצוק ז'אנר קדום לתבנית מודרנית, ואף לצקת הוראה הגותית-דתית בז'אנר שהוא במקורו העברי חילונית-יאורי מובהק. ואף זאת, דומני, לא בכדי: המתכונת הסטרופית משליטה סדר חיצוני במעמד הדראמאטי של הוויכוח, בחינת כל קול — דובר במחרוזתו הוא. המסר והצגת הדוברים על טיעוניהם השונים הופכים ברורים יותר, דבר המדגיש את אופיו הדידאקטי של השיר. כך, דרך משל, מכיל שיר הוויכוח בין הקיץ והחורף שבע מחרוזות, ששלוש מתוכן (השתיים הראשונות והאחרונה) מעמידים את ניסוח המסר ההרמוני-דתי, ובארבע המרכזיות נוצר ויכוח מסורג ושקול בין שני ה'ניצים'.

החלוקה הסטרופית מאפשרת לראב"ע ליצור הדגשים של משמעות: בשונה מן המסר ההרמוני המאוזן שבוויכוח בין הקיץ והחורף, שעולה ממנו צידוד בבריאה כמות שהיא, הרי בשיר הוויכוח בין היין והלחם מופר האיזון: בתוך המסגרת הדידאקטית של סטרופת פתיחה המגדירה את הסיטואציה וסטרופת סיום המנסחת את דברי השופט-המפשר, מתפתח השיח. ואולם, במקרה זה שוב אין הדברים שקולים ומאוזנים: הלחם הוא הפותח, הוא הדובר האמצעי והוא המסיים את הוויכוח, ואילו היין זוכה רק לשתי הזדמנויות להביע את עצמו, בין שלושת נאומיו של הלחם. נראה, כי העמדה זו אינה מקרית: הלחם, כמטונימיה לבסיס החיים, מועדף על ידי מארגן הוויכוח, וממילא מקבל הזדמנויות מרובות יותר לטעון את

טיעוניו, ואילו היין, כמטונימיה לתרבות המשתאות ההידוניסטית, נמצא בעמדת חולשה כבר מעצם המבנה הקומפוזיציוני.¹⁸

בוויכוח 'בין שבת ומועד', המוגדר כ'מלחמה ערוכה', מבליטה הקומפוזיציה הדרמאטית את עליונותה היחסית של השבת: לשבת מוקדשות שלוש מחרוזות; לחג הפסח — שתיים, ואילו מחרוזת אחת בלבד מוקדשת לכל אחד מן המועדים הבאים: חג השבועות, יום הכפורים וחג הסוכות.

מן הראוי לציין כאן, כי נטייתו של הראב"ע לארגון אינפורמציה בעלת אימפליקציות מדעיות, הגותיות ודתיות בתבניות חיצוניות, בעלות אופי אוביקטיבי-פורמאלי. היוצרות הדגש ראציונאליסטי ומטשטשות את חזונו האמוטיבית של הדובר-המשורר — יש לה סימוכין אף בחלק מפיוטיו של הראב"ע, בעיקר בפיוטי התוכחה שלו.¹⁸

ד. כאמור, חידוש מעניין חידש הראב"ע בתחום העיצוב הסטרופי של שירי הוויכוח. ארבעה מתוך ששת השירים שנמנו לעיל (בסעיף 3.2) בנויים בתבנית חדשה, שלא היתה מצויה בשירת החול העברית לפניו. המחרוזת של שירים אלו נחלקת אמנם לשני חלקים — בדומה לשיר האזור הקלאסי: החלק הראשון, הארוך יותר (חמישה עד שבעה טורים), והחלק השני — הקצר (ארבעה טורים בלבד). ואולם, החידוש הוא בתבנית החרוזה: חריזת החלק הקצר נחלקת לשני צמדנים סימטריים, המתחלפים באופן קבוע ממחרוזת למחרוזת באופן הבא:

א/א/א/א/א/ב/ב/ג.ג. ד/ד/ד/ד/ה/ה/ו.ו. וכו'...

השירים אף שקולים במשקל קבוע: תשע תנועות בטורים הארוכים של החלק הראשון ושש תנועות בטורים הקצרים של החלק השני.¹⁹ אגב, ייתכן שניתן לראות בחידוש פרוזודי זה (שאת מקורותיו ניתן לאתר בשירה הפרובאנסלית בת התקופה) קו אופייני לשיריו הדידאקטיים של הראב"ע, ועוד נחזור לדון בכך בדינונו על השיר העוסק בחכמת הרפואה: 'שמעו נא אל דברי הרופא' (להלן נספח 2).

ה. לאחר תקופתו של הראב"ע הפך שיר הוויכוח נפוץ יותר ושירה העברית ובמקאמה, ובין היתר — למטרות דידיאקטיות. כך, דרך משל, אנו מוצאים ויכוחים למכביר אצל אלחריזי; ויכוח בין העט והחרב ליעקב בן אלעזר;²⁰ ויכוחים אצל

18. על כך ראה "גלגוליו של משתה היין בשירת החול של הראב"ע" — עיין הערה 3.

18א. דיון רחב בתחום זה שביצירתו הפואטית ראה בספרי הנזכר לעיל, הערה 17, וכן דיונונו בשיר 'שמעו נא אל דברי הרופא' (להלן, נספח 2).

19. על חידוש פרוזודי זה בשירי הוויכוח מעיר כבר פגיס (לעיל, הערה 1), עמ' 191. ואולם יש לציין שמהשוואת הנסחים שערכתי במסגרת הכנת המהדורה המדעית של שירים אלו עולה כי המשקל נשמר בהם בדרך כלל בקפדנות מרובה באופן שתיארת.

20. למשל: 'תחכמוני', שערים לט-מג, מז ועוד. את נוסח הוויכוח בין העט והחרב ראה 'דוד, השער הרביעי מ"ספר המשלים" ליעקב בן אלעזר, קטיפ, טז-יז (תשמ"ט), עמ' 15.

עמנואל הרומי; הוויכוח המפורסם בין העט והמספריים של שם טוב ארדוטיאל; ויכוח בין חנוכה והשבת ובין אותיות הא"ב אצל ר' שלמה שרביט זהב (בן המאה ה-14), ועוד.

4. 'שמעו נא אל דברי הרופא'²⁰

דוגמה מעניינת במיוחד למפגש בין תבנית פואטית חילונית ובין חומר עיוני-מדעי הינו השיר הרפואי 'שמעו נא אל דברי הרופא', (כהנא, עמ' 180; רוזין, עמ' 152), שיר שלא זכה לטיפול במחקר בן ימינו.

מבחינה אינפורמטיבית השיר מכיל רצף של עצות רפואיות, האמורות ללמד את האדם על ההתנהגות הפיסיולוגית הנכונה לאורך עונות השנה. לא בכדי יוחס השיר לרמב"ם, בכ"י ברלין 61, בכ"י פארמא 1256 ובכ"י אוקספורד-בודליאנה 1600. ייחוס זה, הגם שאינו נכון, מפנה את תשומת הלב לשיר רפואי עברי אחר: 'רפואות הגויה', שיהודה אלחריזי חיברו כשיר לימודי המסכם בתבנית פואטית את עיקרי ספרו של הרמב"ם 'הנהגת הבריאות'. דומני, שייחוס שירנו לרמב"ם במקורות שצוינו לעיל מקורו בעובדה ששירי רפואה עבריים לא היו מוכרים במסורת השירה העברית עד המאה ה-11. ממילא, מחמת תפוצתו הנרחבת של השיר 'רפואות הגויה' ראו המעתיקים הללו את אלחריזי – מתרגם הרמב"ם – כאחראי גם ל'תרגומו' כביכול של שיר זה. כאמור, השיר איננו של הרמב"ם, ואף איננו עיבוד שירי לתורת הרפואה שלו, חלק מן העצות הרפואיות שבשיר אף עומדות בניגוד לעצותיו של הרמב"ם בספרו 'הנהגת הבריאות' ובהתאם לכך גם בניגוד לתקצירו הפואטי בשיר 'רפואות הגויה'.²¹ נראה, שאותם מעתיקים שייחסו את השיר לרמב"ם, ורשמוהו בצמידות טקסטואלית לשירו של אלחריזי הנ"ל, לא נתנו את דעתם להבדלים הקיימים בעצות הרפואיות עצמן.

במקורות אחדים (כמו כ"י מונטיפיורי 247) מיוחס השיר בפירוש לראב"ע, ואולם, משום אופיים המאוחר של מקורות אלו (המאות ה-15 וה-16), יש להתייחס לייחוס זה במידת הספקנות ובוזהירות מרובה. מבחינת התיזה העקרונית המוצעת כאן לדיון, כמו גם מבחינת אפשרות ייחוסו

20. ראה להלן, נספח ב.

21. כך, דרך משל, אוסר הרמב"ם מכול וכול אכילת שומים ובצלים ('הנהגת הבריאות' [בתרגומו של אבן תבון], מהדורת מונטנר, ירושלים תשי"ז, עמ' 39), ואילו בשיר שלפנינו הם מומלצים לאכילה בחודש שבט, ונערכת הבחנה ביניהם לבין התרגום והצננות (בשונה מן הרמב"ם), האטורים לאכילה בחודש אב.

של השיר בכל אופן לראב"ע, שיר זה מעניין מכמה היבטים, אשר יש בהם כדי לתמוך בייחוס המוצע:

א. מבחינת ארגון האינפורמציה המדעית — גם שיר זה נתון במתכונת סטרופית מרובת-תַּרְזִים כמו מרבית שירי הוויכוח. לא זו בלבד, אלא הוא שומר בקפדנות על התבנית הסטרופית החדשנית שתוארה לעיל, הן מבחינת סכימת החרוזה והן מבחינת השקילה המגוונת והמדויקת במשקל התנועות.

ב. גם בו קיימת תבנית-ארגון אובייקטיבית — בדומה לתבנית הוויכוח — ה'מסדרת' את רצף האינפורמציה: כל אחד מחודשי השנה זוכה למחרוזת עצמאית, המכילה את העצות הרפואיות המתאימות לו. השיר כולו כולל 13 מחרוזות: מחרוזת פתיחה, ומחרוזת לכל חודש מחודשי השנה לפי סדרם מתשרי ועד אלול. השיטתיות הדידאקטית מאפשרת הצגה מסודרת ועקבית של אינפורמציה בעלת אופי מדעי-שימושי.²²

ג. לארגון מיוחד זה של האינפורמציה הרפואית ישנה חשיבות ראשונה במעלה בשאלת ייחוס השיר לראב"ע: בשונה מן הרמב"ם בספרו העיוני ומאלחריזי בשירו 'רפואות הגוויה', המעירים על חילופי העונות הערות שבדרך אגב, בשיר שלפנינו נושא זה הוא הוא העקרון המדעי העליון. ואמנם, הזיקה בין מחלות האדם ובין השינויים הקוסמיים החלים לאורך עונות השנה נידונה על ידי הראב"ע בהרחבה בספרו הידוע 'ראשית חכמה' (מהדורת לוי-קנטרה, לונדון 1939). שם כורך הראב"ע דרך קבע כל מזל ומזל עם תחלואיו המיוחדים,²³ וכך, דרך משל, הוא אומר על מזל אריה: 'ותולדתו חמה ויבשה והמרה האדומה ומטעמו מר וחרוף (שם, עמ' xix). ואילו בשיר שלפנינו — במחרוזת המוקדשת לחודש אב נאמר: 'אב הוא חדש חזקת החמה / יעדיף בו המרה האדומה / ושום וצנון ובצלים, מהמה / אל תאכל, פן תגבר החמה' (טורים 111–114) ואילו בהמשך — בדיונו במזל בתולה, הוא מציין כי 'הוא מוליד המרה השחורה' (שם, עמ' xxii), ובשירנו הוא מזכיר אותו עניין ממש (טור 127). ביחס למזל מאזנים הוא מזכיר את תחלואי השתן (שם עמ' xxv), והכליות הן מושא החולי המרכזי בחודש תשרי בשירנו, ועוד רבות הדוגמאות.

העקרון היסודי העומד בתשתית התפישה מנוסח על ידי הראב"ע גם בפירושו לתורה. בביאורו לשמות כג, כה, הוא אומר: 'והנה כל התחלואים באים בעבור אכל הנכנס בגוף. והנה לא יפחד שומר התורה מהם וזהו וברך את לחמך. ויש תחלואים

22. ראו לציין בענין זה את 'בתי הנהגת הגוף הבריא' לשם טוב בן פלקירה מן המאה ה-13 (מהד' ורלה-מורנו, גרנדע 1986). שם, בפרק 'בהנהגת המאכל בכל פרק מארבעה פרקי השנה' נעשה נסיון לקורלציה בין סוגי המאכלים וטבעם ובין ארבע העונות. ואולם, הדברים ניתנים הכללה, בקצרה וללא שיטתיות מבחינת לוח התאריכים.

23. דיון נרחב בגישתו האסטרוטולוגית של הראב"ע ראה ר' ברקאי, מדע, מגיה ומיתולוגיה בימי הביניים, ירושלים 1987, פרק ראשון.

הבאים מחוץ לגוף בעבור שינויי האויר, כפי השתנות מערכת המשרתים, ועל זה כתוב והסירותי מחלה מקרבך. זאת ועוד, שאת בקיאותו במיני המזונות וסגולותיהם הוא מפגיץ בפירושו לדניאל א טו, שם הוא מפתח דיון מפורט באורו, בדוחן ובקטניות.²⁴

ב. שאלה מעניינת היא שאלת זיקתו של שיר זה ליצירתו של אבן סינא המוסלמי, שנודע בעולם המוסלמי של ימי הביניים הן כפילוסוף והן כרופא. הזיקה בין שני אישים אלו כבר נבדקה והוכחה על-ידי לוי, במהדורתו לאיגרת חי בן מקיץ לראב"ע (תל אביב תשמ"ג).²⁵

מתברר, כי אבן סינא, בנוסף על חיבורו הרפואי הגדול והמפורסם 'אל קאנון פי אלטב' (אנציקלופדיה רפואית רבת כרכים, ששלטה במדע הרפואה באירופה במשך כמה מאות שנים), חיבר אף שירים בענייני רפואה. באחד משירים אלו הוא מגדיר את המשוררים כנסיכי המלים ואילו את הרופאים כמושלי הגוף (אלשערא אמרא אלאלסאן / כמא אלאתבא מלוף אלאבדאן). מטרת השירים היא לנסח בחרוזים את עיקרי תורתו. שירו של אבן סינא 'קצידה פי פצול אלטב' (שירה על פרקי הרפואה)²⁶ הינו למעשה סדרה של עצות פרקטיות על ההתנהגות הנכונה ועל התזונה המתאימה במקרים שונים. הקצידה מנוסחת — כשירו של הראב"ע — בלשון נוכח, כרצף של עצות לאדם.

להלן כמה מן העצות המנוסחות בקצידה זו (התרגום שלי — מ"י):

- (4) أَقْلِلْ نِكَاحَكَ مَا اسْتَطَعْتَ فَإِنَّهُ
مَاءُ الْحَيَاةِ يَرَأَقُ فِي الْأَرْحَامِ
(5) وَأَجْعَلْ طَعَامَكَ كُلَّ يَوْمٍ مَرَّةً
وَأَحْذَرْ طَعَامًا قَبْلَ هَضْمِ طَعَامِ
(6) لَا تَحْقِرِ الْمَرَضَ الْيَسِيرَ فَإِنَّهُ
كَالْنَارِ تُصْبِحُ وَهِيَ ذَاتُ ضِرَامٍ

24. שם הוא אומר: 'ויאמר הגאון זה היה נס גדול, ואין צורך, כי היו אוכלים אורז הנקרא בלשון ערבי ארוז, והוא נכבד מאד וערב מן החטה ועושה דם טהור והוא מאכל אנשי הודו, ואין להם חטה ועשו ממנו תבשילים וזה האורז ישגא מאד כאשר יבושל בחלב, והכלל כי המעט ממנו משובע והוא כבד במשקליו וגרגריו דקין מאד ואינם עגולין ותולדתו חמה ולחה, והתימה מחכם גדול שאמר שהוא הדוחן, שגרגריו עגולין ויעמד שנים רבות ולא ירקב והוא מאכל רע ותולדתו קרה ובישה ...'

25. אגב, יש לציין, שאיגרת זו היא מן הדוגמאות המובהקות ביותר ביצירתו של הראב"ע למפגש בין עולם מושגי-פילוסופי ובין תבנית ספרותית חילונית, וכבר נידונו הדברים בהודמנויות שונות, ראה במבוא למהדורה הנ"ל של לוי, וכן אצל ד' פגיס, חידוש ומסורת, עמ' 217.

26. הטקסט הערבי מופיע בספר Anthologie de textes poetiques attribues a avicenne, ed. h. Jahier et A. Noureddine, Alger 1379/1960.

- בית 4 — שמור את זרעך ככל יכולתך, כי אלה הם מי חייך הנלקחים על ידי הנשים.
 בית 5 — עשה ארוחתך פעם אחת ביום, והיזהר שלא לאכל לפני תום תהליך העיכול.
 בית 6 — אל תקל ראש במחלה קלה, כי היא כמו אש ועלולה להתלקח.

ועוד יש להוסיף כי בית 8 דן בנחיצותו של סם ההקאה. בית 10 מיעץ שלא לשתות לאחר אכילה מהירה ואילו בית 15 דן בנושא הלחות ובצורך באיזון ביניהן. מאידך, אין הקצידה של אבן סינא בנויה על חודשי השנה ואין היא מפורטת כשיר 'שמעו נא אל דברי הרופא'. באופיה היא מזכירה הרבה יותר את שירו של אלחריזי 'רפואות הגוויה', המהווה אף הוא, כאמור, תקציר פואטי לחיבור עיוני. אפשר לשער (אם כי בזהירות מרבית), כי אברהם אבן עזרא הוא הראשון מבין משוררי ספרד שחיבר שיר רפואי-דידאקטי בסגנון זה בהדגש האסטרולוגי, כדי לנסח ניסוח שימושי את השגותיו הרפואיות, שהיוו חלק מתפישה מדעית מקיפה יותר. מאחר שלא ידוע לנו על ספר רפואה שחיבר²⁷ ומתוך כתביו המדעיים ברור כי חכמת הרפואה לא היתה זרה לו אלא להיפך, היא נידונה על ידו תדיר בהקשרים רחבים הרבה יותר, ניתן אולי לראות בשיר 'שמעו נא אל דברי הרופא' את תמצית תורתו השימושית בנידון.

להשלמת הדיון בתיזה שהוצעה לעיל — חידושיו של הראב"ע בשירת החול הספרדית כאספקלריה לראשית התפתחותו של סגנון עברי עיוני-דידאקטי — מן הראוי עוד לבחון את שירי השחמט שלו ואת שירי הפתיחה לחיבוריו העיוניים המובהקים, ובמיוחד לאיגרת השבת. אולם על כך במקום אחר.

27. אמנם נעשה ניסיון לייחס לראב"ע את ספר הנסיונות (ראה J.O Leibovitz and S. Marcus, *Sefer Hanisyonot*, Jerusalem 1984), אולם כתיב-היד שבידי המהדירים מאוחרים הם, ואף המהדירים עצמם מתייחסים לשאלת הייחוס במידה של ספקנות.

נספח א

תיאור השיר

הסוג: שיר ויכוח חילוני בין הקיץ לחורף, פתיחתו (שתי המחרוזות הראשונות) וחתימתו (המחרוזת האחרונה) — דברי הגות בעלי אופי דתי.
 המבנה: שיר סטרופי בעל שבע מחרוזות. כל מחרוזת נחלקת לשני חלקים: החלק הראשון, הארוך, בן שבעה טורים, ואילו החלק השני, הקצר, בן ארבעה טורים בלבד. ככל מחרוזת נוצר שרשור בין החלק הארוך לחלק הקצר, וכן בין הטור השני והשלישי בחלק הקצר עצמו.
 החריזה: א/א/א/א/א/א/א//ב/ב/ג.ג. ד/ד/ד/ד/ד/ד//ה/ה/ו.ו. וכו'.
 המשקל: בחלק הראשון והארוך של כל מחרוזת — תשע תנועות; בחלק הקצר — שש תנועות.
 החתימה: אברהם (בראש חמש המחרוזות הראשונות).

המקורות

כתבי-יד: ברלין 186/2, שיר קכ, (׳זון אל בוראי ראשית הכל מלי׳) [ב ג׳]; טילור-שכטר ס״ח 96/55 (החל מטור 23) [ס]
 דפוסים: דיואן, מהדורת אייגר, עמ' 45 (כ״י ברלין 186/2); שירים וזמירות, קושטא 1545, שיר רצו (׳ריב הקיץ והחורף׳) [ש]; מהדורת רוזין, עמ' 104 [ר]; מהדורת כהנא, א, עמ' 109 [כ]; ברודי. שער השיר, 1906, שיר מס' 127 [ד].
 נזכר: דוידזון, אוצר השירה א, מס' 3354; שטיינשניידר, Rangsreit Literatur, וינה 1908, עמ' 39; צונץ 539; א״מ הברמן, רשימת שירי ויכוח למעלות, ניו יורק תש״ג, שיר מס' 4; י׳ לויץ, אברהם אבן עזרא חייו ושירתו, ת״א תש״ל, עמ' 245.

אל אחד מה רבו עדיך

אל אַחַד, מֶה רְבוּ עֲדִיךָ.
 יַעֲיִדוּ כִּי אֵין בְּלַעְדִּיךָ.
 בְּרֵאתָ אָדָם לְכַבֹּדְךָ,
 אֶכֶן לֹא הוֹדַעְתָּ סוּדְךָ,
 אֶף לְמַד מִמַּעֲשֵׂה יָדְךָ
 כִּי תוֹלְדוֹת אֶרֶץ מַעֲבָדְךָ,
 גַּם תִּתֶּה בְּשִׁחַק הוֹדְךָ.

5

הוֹדֵךְ הַכֹּל מְלֵא,
 יוֹם תַּעֲשֶׂה פְּלֵא.
 פְּלֵא בְּכֹל נַחֲזֵה
 10 גַם אֵת זֶה לַעֲמַת זֶה.

בְּצֹדֵק דְּרָכֵי אֵל נִצְבוּ,
 וְלִהְבֵּל דְּרָכֵי אִישׁ נִחְשְׁבוּ.
 דְּרָכֵי אֵל עַל מַעְגַּל סָבְבוּ
 15 וְכִרְאשִׁית בְּאַחֲרִית יִשׁוּבוּ,
 כָּל יָמִים בְּזַמָּנָם מֵה טוֹבוּ,
 שְׁמַעְנוּ שְׁבִינִיָּהֶם רְבוּ —
 קוֹר וְחוּם לְקָרֵב דִּין יִקְרְבוּ.

יִקְרְבוּ לַדִּין,
 20 יִגִּידוּ כָּל עֲנָנִין,
 עֲנָנִין מִשְׁפָּט יָקִים,
 וְשִׁנִּיָּהֶם צְדִיקִים.

רַחֵב פִּי הַקִּיץ וַיִּקְרָא:
 "מִחֲרָפָה שֵׁם הַחֲרֹף נִקְרָא.
 25 יִקְרַח רֹאשׁ בְּקִרְחַת הַנּוֹרָא,
 וַיִּקְרַקֵּר קִימַת בֵּית קָרְה,
 יָד עֲמִל לְמִזוֹנוֹ נִסְתָּרְה,
 גַּם רָגַל לֹא תִדְרֹף בְּשִׁירְה,
 גַּם עוֹף הַשָּׁמַיִם לֹא יִרָא.

3 בראת — ברא ש; 4 הודעתו שכ הודעת ור; 5 ידיך שרכד; 6 מעבדיך כד; 10 מחזה ש; 16 טבו ש
 רכד; 25 הקרח ש; 26 קימת בית — קירות לב כ קירות בית ד; 28 תדרוך — תלך כש; 29 גם בשמים
 ס/ לוש [בנש] סדר הטורים שונה: 27, 28, 29, 26;

5. על פי תה' ח, ז. 6. מעבדך — מעשיך, עבודתך, על-פי איוב לד, כה. 9. פלא
 — נס, עפ"י תה', עז, טו. 11. קה' ז, יד, וכוונת הדברים היא כי האל ברא גם את
 ההפכים. ומרמו לוויכוח המתפתח בהמשך. 12–14. נסב על המחזוריות השלטת
 ביקום, ומכוון לסיום השיר. 21. יקים — בהוראת יעמיד, ונסב על האל המעמיד
 למשפט את הנושא השנוי במחלוקת. 23. רחב — בהוראת פתח לרווחה, וראה תה'
 פא, יא. 25. מחמת הקרח הנופל על הראש יקריחו האנשים, וראה יח' כט, יח. 26.
 ויקרקר — ויהרס, ואולי הנוסח הנכון הוא 'קירות' על-פי יש' כב, ה. 29. ירא — ר"ל

30 יִרְא אֶז לְאִישִׁים,
יִחַנו סְכִיבוֹת אֲשֵׁים,
אֲשֵׁים בָּם יַחֲמוּ —
לוֹלֵא זֶה נִדְמוּ”.

35 הַחֲרָף שָׁמַע זֹאת, פֶּה פָּצָה:
”נִפְשׁ כָּל חַי בְּקִיץ קָצָה,
אֶךְ בְּךָ חוּם יֵרֵאת הַחוּצָה,
אוֹלָם תוֹף הַקָּרֵב קוֹר נִמְצָא.
לֵב, יוֹדְעִים, יְמִיד לֹא רָצָה.
לֹא יֵאָכְלוּ מְתוּקִים הַמְּחֻצָּה,
40 יַעְרוּצוּ אִם הַשֶּׁמֶשׁ יֵצֵא.

יֵצֵא אוֹר יַעְרוּצוּ,
לְצִלָּלִים יְרוּצוּ,
יְרוּצוּ גְבוּרִים
אֶל מִימֵי הַקָּרִים”.

45 ”מֵה תִּכְבֵּיד, חֲנַף, עָלֵי מְלִים?
אֲנֹכִי מְכִין הַמְּאָכְלִים,
לֶךְ וּשְׂאֵל לְנִמְלִים וְרַחֲלִים:
לִי צְצִים, לִי פְרִי. לִי עֲלִים,
לִי שׁוֹשֵׁן, לִי כֶפֶר וְאֶהֱלִים,

31 שיחנו סכיבות — רוב טוב ס רב טובים ש/ באשים שש; 32 בו ש; 34 פיו כ; 36 יראת — יראת (צאת) רד יראה כ;

37 אולם — אכן ש; 38 יודעיהם ס; 39 מתוקים: מחקם שסכ; 40 יערוצו — יעלצו כ יעצלו ס/ אם — עד כי כ עד ש; 45 תגביר כ תכביר ר/ חנף — חרף ס עלי חרף כ; 46 מאכלים ש; 48 פרות ש [כ];

יראה, על-פי שמ' לד, ג. 30–31. ר"ל: בעלי הכסף לא יתגלו אלא לאנשים החונים בקרבת מדורות, דהיינו, בסביבה מחוממת. 33. נדמו — גוועו, ר"ל ללא מקור חום. 36. הפחד מן החום מונע מבני האדם לצאת. 36. קרב — מעיים, ומרמז למחלות המעיים האופייניות לקיץ, וראה בנידון זה 'שמעו נא אל דברי הרופא', להלן נספח ב. 38. מרמז למחלות הלב. 40. יערוצו — יפחדו, על-פי דב' א, כט. 44. מרמז לצמא המאפיין את ימי החמה. 45. חנף — נוכל, על-פי יש' ט, טז. 49. כפר ואהלים —

50 כַּפְלָה עֵת שְׁתַּעֲרָה כָּלִים,
וּלְאַבְל יִמְיָךְ נִמְשָׁלִים.

נִמְשָׁלִים הָאֲרָצוֹת
לְשִׁמּוֹת נַחְרָצוֹת,
נַחְרָצוֹת כְּזִקְנָה,
אֶלְמָנָה אֶבְיוֹנָה". 55

"מַה תֹּאמַר, קִיץ, לִפְנֵי אִישִׁים?
תֵּאכִלִם פְּרוֹת הַשָּׁרָשִׁים,
תוֹלִיד כֶּם כָּל תַּחְלוּאִים קָשִׁים,
יֵאָנְקוּ כֶם נְעָרִים וַיִּשְׁיִשִׁים.
מֵאֲכָלִים נַחְמָדִים נִכְחָשִׁים, 60
וּזְכוּבֵי מוֹת, גַּם פְּרַעוֹשִׁים,
גַּם אֲבוֹת מְבָנִים נִפְרָשִׁים.

נִפְרָשִׁים לְמִקוֹמוֹת,
יִהְיֶה לְמִלְחָמוֹת,
מִלְחָמוֹת כִּי יִהְיוּ
וּבְיָמֵי יִשְׁלִיחוּ". 65

אֶתָּן עוֹז סוּף דָּכָר לְרוּפָא
לְשִׁבּוּרֵי לֵב, הַשֵּׁם לִיעֲפִי
כִּחַ רַב סָבַל, פֶּן תִּסְפָּה
נֶפֶשׁ אִישׁ, וּכְרָגַע יִסְפָּה. 70
טוֹב וְרַע, עֲתִיד לְבוֹא, צוּפָה,

54 נחרצות ליתא ס; 59 כנערים ש/ש; כישוישים ש; 60 נבאשים ששכ; 61 כזכובי ש; 62 ליתא ס; 65 היו ש; 68 השב ש/ לעיפי ס; 69 סבל — שכל ש/ תרפא ס תרפא כ; 70 נפש — רוח ש ב] 73 באלה ס.

עצי בשמים. 53. נחרצות — הררוסות, שוממות, על-פי דנ' ט, כו. 60. נכחשים — מצטמקים, ובהשאלה: פרי כחש, על-פי הושע י, יג. 61. מוסב על מזיקי הקיץ. 62. נפרשים — נפרדים, על-פי יח' לד, יב. 66. ישליו — ישקטו, לשון שלוה. 67-68. לרופא לשבורי לב — כינוי לה', ראה תה' קמז, ז. 69. סבל — בהוראה של סבלנות.

וּבְעֵתוֹ עָשָׂה הַכֹּל יָפָה,
וּלְדַבֵּר כָּל אֱלֹהֵי שָׁם לִי פָה.

פֶּה יִתְהַלֵּל בְּשָׁמוֹ,
כִּי הִתְחַסֵּד עִמּוֹ,
עִמּוֹ אֶהְיֶה תָּמִים,
אֲשַׁמַּח כָּל הַיָּמִים.

75

73. על-פי שמ' ג, יא, וראה שמואל הנגיד: 'ולי פה ואני בעל אמירה' — 'אלוה עז', (11).

נספח ב

שמעו נא את דברי הרופא

תיאור השיר

שיר לימודי, עניינו עצות רפואה מונעת המסודרות לאורך שנים עשר חודשי השנה. המבנה: שיר סטרופי חדש במתכונתו — 13 מחרוזות; בכל מחרוזת החלק הראשון (הארוך) הוא בן 6 טורים, ואילו החלק השני (הקצר) — בן 4 טורים. החריזה: א/א/א/א/א/א/א/ב/ב/ג.ג. ד/ד/ד/ד/ה/ה/ו.ו. וכו'... המשקל: תשע תנועות בחלק הראשון; שש תנועות בחלק השני.

המקורות

כתבי יד: כתב יד ברלין 61/3, דף 239 ('להרב משה בן מימון זצ"ל') [ב]; אוקספורד 2577 דף 9 ע"א [א]; המוזיאון הבריטי 925 דף 44 ע"ב [מ] מוסקבה-גינזבורג 182/5 דף 157 ('ענייני אחרי' כמו רפוא') [ג]; מונטיפיורי 247/9 דף 49 ('הנהגת הבריאות להחכם ר' אברהם בן עזרא ז"ל') [נ]; פארמא 1256/3 דף 185 ע"א ('להר' משה בן מימון ז"ל'; רק טורים 1–10, מיד אחרי שירו של אלחריזי 'הנהגת הבריאות') [פ]; אוקספורד 1600/3 דף 254 ע"ב ('להרב משה בן מימון ז"ל'; רק טורים 1–10 כנ"ל) [ס].

דפוסים: מהדורת רוזין, עמ' 152 [ר]; מהדורת כהנא, א, עמ' 180 [כ].
נזכר: דוידזון, אוצר השירה, כרך ג', שיר 1809; שטיינשנידר, רשימת ברלין, ח"ב עמ' 39.

הנוסח להלן הוא נוסח אקלקטי. זאת משום שמבנהו הפרוזודי של השיר ברור לחלוטין וחופף למבנה הפרוזודי החדשני שהעמיד הראב"ע. מאחר שאף לא מקור אחד מקפיד לשמור על מבנה זה לכל אורכו של השיר, נאלצתי לנקוט בשיטה האקלקטית.

שָׁמְעוּ נָא אֶל דְּבַרֵי הָרֹפֵא,
עִם נְבוֹן, הַחֹזֵק וְהַרְפָּה,
כִּי בָאָר אֶל כָּל מַחְלָה מִרְפָּא,
מִחֻדָּשׁ אֶל חֻדָּשׁ אֵיךְ יִצְפָּה
לְאִישׁ וְאִישׁ אֶת הַגּוֹף וְאֶת הַפֶּה, 5
בְּעֵבֹר יִהְיֶה בְּרִיא, גַּם יָפֵה.

יָפֵה הָאִישׁ יִהְיֶה
גַּם רוֹב שָׁנִים יִחְיֶה,
אֲשֶׁר לְשֹׁמֵר מִצְוֹתָיו,
חֻקֹתָיו וְתוֹרוֹתָיו. 10

תִּשְׁרִי הוּא הָרֵאשׁוֹן לְחֻדָּשִׁים.
בְּיָנֵשְׁבוּ הָרוּחוֹת הַקָּשִׁים
וְיִקְרְרוּ אֶת גּוּפֵי הָאֲנָשִׁים,
רְאוּי לְאָכַל כּוֹ אֶת הַכְּרָשִׁים,

1 ליתא א2 והחזק נ חזק מ הדחק ג וחזק ספ/ והרפה — ורפה מ הרפא אגג כי ליתא בפס / אל — ליתא 4ג ומחדש נ אל חדש — לחדש מנאר 5 איש ואשה את הגוף גם הפה ג איש איש בגוף עם הפה מ איש איש את גופו אך את פה פ איש..... את הפה סב איש.... ואף את הפה כ6 עבור בפס ויפה מ וגם בפס 7 איש פס כאיש כ8 גם רוב — רבות מנכ ורבות א9 מי שישמר סכפ אך ישמר כא שישמר ג/ מצותי מג/ שבתותי א/ חקותי רנא חקותי ותורותי גא חוקתי ותורתתי מ וחוקי פס וחוקותי ב מדותי ותורתתי רנ 11 הראשון — ראש ב ראשון ג א נ 12 ינשבו — יתערכו כ יתנשבו גנ / רוחות בנ 13 ויתקררו בו מ ויתקררו א ויקרו גופות הרשים נ 14 ראוי לו לאכל בן הכרשים מ ראוי לך לאכל את

2. על פי דב' ד, ו ובמדבר יג, יח; רפה — חלש. 4. יצפה — בהוראת יראה את העתיד על פי בר' לא מט, וכבר כתב הראב"ע בפירושו לשמות כג כה: 'והנה כל התחלואים באים בעבור אכל הנכנס בגוף ... ויש תחלואים הבאים מבחוץ לגוף בעבור שינויי האויר כפי השתנות מערכת המשרתים, ועל זה כתוב והסירותי מחלה מקרבך'. 7. יפה — משובח. 9. על פי בראשית כ"ו, ה'. 14. כרשים — ירק מאכל דומה לבצל; הוא הכרתי המוזכר בפסחים קטז ע"א כתרופה נגד עצירת השתן.

15 כָּל תְּרִיף, זָרַע, גַּם שְׂרָשִׁים,
וּלְחַמֵּם הַכְּלִיּוֹת הַרְפוּשִׁים.

אֶת הַכְּלִיּוֹת טָהַר
מִן הַלֶּחֶה מֵהָר,
וּלְהַמְתִּיק אֶת הַדָּם —
חֶלֶב יִשְׁתֶּה אָדָם! 20

מִרְחֹשׁוֹן הוּא הַשְּׂנִי נִקְרָא,
בּו יַעֲדִיף לְעֵנֵי הַצָּרָה
מִבְּלֵי אֵשׁ, גַּם מִלְבוּשׁ, בִּקְרָה.
בּו חֲזַקַת הַמְּרָרָה הַשְּׁחוּרָה,
כָּל מְרַחֵץ תִּקְרָא לוֹ מִי מְרָה, 25
פֶּן תִּיגַע, פֶּן תִּיַעַף, הַיִּסְרָה!

בְּקָר תִּשְׁתֶּה תִירוּשׁ,
שְׂכָר מִדְּבַשׁ תִּדְרוּשׁ,
הַשּׁוּמִים וְהַבְּצָלִים
תֹּאכַל, גַּם הַמְשֻׁלְשָׁלִים. 30

הכרשים אר ראוי לך לאכל בו גג 16 ולחמם — ולחזק אכ 17 הכליות — הכל ב18 הליחות מ מהלחה
ג 19 את ליחא א 20 תשתה בכ האדם מ 21 הוא השני — חדש שני בכ 22 יערוף א וכו יערוף לעניים ב
23 ומלבוש בגכ/אש — את נ 24 חזקת — תגבר נרכ/ המרה אנרכ מרירה ב/ שחורה א 26 פן —
ופן בר ליחא א/ ותיעף א/ הוסרה — האסורה מ תוספת ואשה לו ארה א
28 תרכוש ב תירוש גא 30 תאכלום מ 31 כסליו מ/ חדש בג חדש שלישי א 32 בו ירבה מ ירבה בזה

16. הרפושים — הדלוחים. וראה לעניין תחלואי השתן בדיונו במזל בתולה
ב'ראשית חכמה'. 18. לחה — humore — ריר נוזלי העשוי להיות מוגלתי, וראה
פירוש הראב"ע לבמדבר יט, ב. הרפואה בימה"ב התבססה על התפיסה כי בגוף בריא
ישנו איזון בין ארבע לחות: אדומה, לבנה, צהובה ושחורה — במקביל לארבעת
היסודות. 22. יעדיף — מלשון 'עודף', היינו יהיה בכמות גדולה מדי: על פי שמ' טז
יח. 24. המררה השחורה — המרה השחורה, וראה פיתוח המוטיב בטור 32 וכן דיונו
של הראב"ע על המרה השחורה ב'ראשית חכמה'. 25. מי מרה — על פי שמ' טו. כג.
26. הוסרה — שמע דברי מוסר, על פי מש' כט, יט. 27–28. מיני משקאות מעורבים
מיינ, ירקות ודבש ידועים היו בימי הביניים כמרפא לבעיות מעיים. וראה אף בשירו
של אחריוזי 'רפואות הגוויה', שם הוא ממליץ על 'יין גם דבש' כ'טוב ויפה לזקנים'.

כְּסֵלוֹ הוּא הַחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי.
 יִרְבֶּה בּוֹ מְנַהֵג בֶּן נִמְשִׁי,
 וְשָׁחִין רַע, שְׂרֵפָא בְּקָשִׁי
 בְּאִישׁ שְׁחֹר, אֲךָ הֶלְכֵן חֲפָשִׁי.
 תְּרַנְגוּל וּבָשָׂר כְּבֶשׂ אֶל תְּשִׁי, 35
 בְּקָר וּבָשָׂר עַז — שְׁנֵאָה נִפְשִׁי.

רוֹב קְנָמוֹן תֹּאכֵל,
 חוֹם מְרַחֵץ לֹא תוּכֵל,
 תִּקְיֹז דָּם בְּצַפְרִים,
 גַּם תִּרְוַה מִמְרוֹרִים. 40

טִבַּת הוּא הַרְבִּיעִי לְמוֹנִים.
 הוּא מוֹעֵד הַזְּמִיר לְגַפְנִים.
 בּוֹ תֹאכֵל בָּשָׂר מִמִּשְׁמָנִים,
 תִּשְׁתֶּה הַמְרַקָּחִים מֵיַיִנִים,
 גַּם תִּרְחֹץ בְּמִרְחֹץ רַב מוֹנִים 45
 וְגַם מִשְׁכָּבֵי הַנָּשִׁים — מַעֲדָנִים,

וְאִף יִרְקֵ לְאֲכִילָה —
 מִרְפָּא אֶל כָּל מַחְלָה,

ר / כמנהג ב את מנהג גמ מנהג א / בן חפשי א 33 ושמן רך נ בקושי מבג ליתא א 34 ליתא איש לבן אך השחור מ באיש — איש נ איש ליתא גב בשחור גב 35 תרנגלת א / תנשי מ 36 בקר — פרה מאנ 38 ממרחץ מ/ תאכל נ 39 בנערים ב בצעדים ג 40 וגם בכ/ מרוורים בג 41 הומונים ג 42 מועד — ליתא א/ הזמיר — ליתא 43 תאכל בו בגכ / בשר — מבשר מ מכמור ג / משמנים מגנ 44 המרוחקים מ/ ביינים נ 45 גם — וגם ב רב א / רב מונים — מונים א מיינים נ 46 וגם — קט מרקץ א ליתא ג תקץ כ / תשכב נ משכב מארכ/ נשים נמארק 47 כ = 48 אף מ אך אף ג אך נ / ואכילה ב / 48 כ = 47 אל כל — בו לכל כ לכל אב / בו מרפא לכל רנ 49 אך — ליתא מ רך בג 50 פן — שלא אכ/ את הכרוב

32. על פי מל"ב ט, כ, והכוונה לשגעון, וראה טוב, 24. 33. שחין רע — על פי איוב ב, ז ודברים כח לה, והכוונה למחלת עור מסוג הצרעת. 34. חפשי — ייתכן שהכוונה למצורע, על פי מל"ב טו, ה, 35. אל תשי — על פי דב' לב יח, בהוראת: אל תשכח, רוצה לומר, בעונה זו של השנה, יש להעדיף בשר תרנגול וכבש על פני בשר בקר. (ב'הנהגת הבריאות' ממליץ על כך הרמב"ם לאורך כל השנה). 39. צפרים — בקרים. 40. ממרוורים — איוב ט, יח, וכוונת הדברים לשתיית משקאות מרים. 43. מִשְׁמָנִים — על פי נחמיה ח, י. 45. רב-מונים — פעמים הרבה, בהבדל מן הנאמר

50 אף השמר לרב!
פן תאכל את הכרוב!

שָׁבֵט, אֵל תֹּאכַל בּוֹ אֶת הַתְּרָדִים
וְצִנּוֹנוֹת, גַּם דְּגִים נֶאֱחָדִים,
כִּי בּוֹ קוֹר עִם לְחָה נֶצְמָדִים
כַּמִּים לְאַרְץ לְאַחַדִים,
גַּם בְּגוֹף. בְּחֻזָּה, נוֹעְדִים. 55
לְאָכַל בּוֹ חֲרִיפִים הוּא דִּין וְחָדִים:

פְּלִפֵּל, שׁוּם, כָּל חַמִּים.
אֵל תּוֹצִיאוּ דָמִים,
וְאֵל תִּשְׁתֶּה כָּל מִים,
פֶּן תִּהְרַס מְעִים! 60

בְּאֶדְר, אֶת מְעִיד בְּמִשְׁקָה,
הַמְטִיחַ אֶת הַקֶּרֶב, תִּנְקָה.
אֶת הַדָּם הַנוֹסֵף חִישׁ נִקָּה,
מְאֻצְבֵּעַ הַגּוֹדֵל יִרְקָה.
הַקֶּרֶב אֵל הָאִשָּׁה יִלְקָה, 65
אֵל תֹּאכַל סִלְקִי, גַּם כָּל יִרְקִי.

— הרבה כרוב ב כרוב א הכרוב כ 51 בו את — ליתא מ בו — ליתא ג נ/תירדין נ תירדין א 52 וצונות מ מצוננות ב/ נאחזים כ הנאחזים א נאנחים מ 53 עם — ג 54 כמו המים ב/ בארץ נאחדים כב 55. גם — כי ב כן ג/ לחזה ג 56 הדין גאנ הדין הדין ב/ וחדים — ליתא אבגנ 57 פלפלין א / גם חמין א חמין ג

58. ואל כ 59 אל ב / תשקה ב תשתו כ/כל מים — מים ב המים גב 60 המעים נ יהרוס ב תהרוסו ג כי תקלקל המעים א 61 אדר גבאנ אדר בו כר /מעים ב / במקשה מ תשקה ג 62 הקרב — קרביים ב המקרת מ הכרס נכר/ יתנקה גאמ 63 נקה — רקה ג 64 ליתא נ/ ינקה כ 65 לוקה ר לקה נ 66 ללא מבג ואל כרנ/ סלקי — כל סלקי מ סילקי א הילקי ב סלכה נ/ גם כל ירקי

לגבי חדש כסלו. 51. כרוב — ברכות מד ע"ב. האיסור על אכילת הכרוב מופיע אף אצל אבן פלקירה בחלק השני של חיבורו 'בתי הנהגת הגוף הבריאי' הקרוי 'בטבע המאכלים'. 54. לאחדים — לאחד, יחד, על פי יח' לז יז. 55. נועדים — מוסב על הקור והלחה הנפגשים בחזה בעונה זו של השנה. 56. וחדים — וחשובים, וראה: 'יום שנבראו בו דברים חדים', בר"ר ג, ח. 57. חמים — מאכלים החמים בטבעם. 58. הכוונה לאיסור על הקזת הדם. 64. גודל — אגודל. 66. סלקי — הכוונה כנראה

וּתְשַׁלְּשֵׁל הַשַּׁחַת,
הַתְּרַחֵק תְּגַלַּחַת,
זֶרַע כְּרָפֶס תִּטְעַם,
עִם קוֹנְדִיטוֹן יִנְעַם. 70

נִיסָן הוּא מוֹעֵד הַצְּמַחוֹנִים
בְּאֶרֶץ, גַּם מוֹעֵד שׁוֹשְׁנִים.
בּו יִרְבוּ בְּמַגּוֹרוֹת הַשְּׁחִינִים
בְּבֶשֶׂר, וּנְנָעִים בְּגְרוֹנִים
מְרוֹב לְחָה עִם דָּם הַשׁוֹכְנִים 75
בְּבַחוּרִים, אֶף לֹא בְּזָקְנִים.

מְרַחֵץ יָבֵשׁ תִּבְחַר,
בְּשֶׁר צְלִי תִשְׁחַר,
תִּקְיֹז דָּם וּתְשַׁלְּשֵׁל,
אֶף הַרְבֵּה הוּא כּוֹשֵׁל. 80

אֵיךְ, בּו יִתְחִילוּ הַקְּצִירִים
תּוֹף אֶרֶץ הַצְּבִי מִן הַשְּׁעוּרִים,

— עם ירקי מ גם כל מיני ירקי ב ירקי עם כל שלקי ג 67 ותשלשל גמ / שיחת א שחת ב את שחת ג את שיחת מ את שחת נ 68 המרחץ א המרחק ב גם רחק כר 70 קונדיטון טעם מ קונטיטון ב/ נועם בנג 71 בניסן חרש מ/ לצמחונים ג הצומחנים נ. 72. וכמועד ב ומועד ג 73 ירבה מ ירבו בו בג/ אגודות השחנים ב האגורות מן השחינים א הסגורות והשחינים כרנ 74 בשר ג/ ובנעעים א 75 שוכנים א 76 אך לא — אף גם מ וכך לא ב 79 תשלשל ותקזי דם א 80 אז לא יגבה כושל ג בשחר ולא הרבות א אז לא ירבה הכושל ב אך הרבות הוא כשל כ הרבה — מרבה ר הרבות נ 81 באיר מ/ קצירים א 82 בארץ מ — עם ב

לתרדין. 67. השחת — תבואה ירוקה, חפריתה, ובתלמוד 'חפריתה עיקר טב למעיא' (ירושלמי שביעית ג, ד). 68. תגלחת-מתגלחת ומ"ם היחס הושמטה מטעמי משקל. 69. כרפס — הוא הירק הקרוי בפינו סלרי, וזרעו — סלינון — שימש כתרופה למכאובי מעיים ולקדחת. בתלמוד נזכר הסיסין, שהוא מעין זרע כרפס, אשר שימש לרפואה (ראה גיטין סט ע"ב). 70. קונדיטון — יין מתובל. 71. צמחונים — צמחים. 72. מגורות — מלשון גירוי; השחינים — דלקות עור. 73. שוכנים — הנגעים המצויים בבחורים. 74. גם בהנהגת הבריאות לא מומלץ להקזי דם בימי הגשמים, אלא בניסן ותשרי. 75. כלומר, אין להרבות בזה. 76—82. על פי ש"מ"ב כא,

בו הָדָם עִם לֶחֶה מְתַעוֹרְרִים,
כָּכֹד רֹאשׁ עִם דְּמַעַת סְגוּרִים.
כָּל רֹאשׁ לֹא תֹאכֵל, גַּם הַמְקַרְרִים, 85
וּכְרָעִים רָעִים לְגַבְרִים.

הִקְזוּ דָם מִן הַשְּׂמָאל,
עַל בְּטָנְךָ לֹא תִחַמֵּל,
גַּם כָּל אֶכֶל נִחְמָץ
לֹא תֹאכֵל, אֲזוּ תִאָּמֵץ! 90

סִיּוֹן, בּו תּוֹלְדוֹת הָעֲנָבִים,
גַּם מְדוּיִם חֲדָיִם, הַמְכַאֲבִים.
לֶכֶן — אֵלֶּה יִהְיוּ לְךָ לְאוֹיְבִים:
מֵאֶכֶל חֵם וּגַם מִרְחֵץ וּמִשְׁפָּכִים
עִם נָשִׁים, כִּי כָּלֵם מַעְצִיבִים, 95
כִּי דָם עִם הָאֲדָמָה מִתְעַרְבִים.

תִּקְיֹז דָם מִכָּבֹד,
וּתְשַׁלְּשֵׁל כִּן תֹּאבֹד,
זֶרַע שְׁמֵר לְעֵנָה
עִם יֵיִן תִּשְׁתֶּה נָא. 100

תִּמְוֹז, בּו יִרְבֶּה חוֹם בְּגוֹפִים
עִם יִכְשׁ, שְׂיִכְעֹר כְּרִשְׁפִים.

הצבי מן השעורים ליתא א 83 מרוב דם א/לחה — הליח מ הליחה נר/מעוררים ר 84 כוכד דם א/עם — ליתא ג/ דעמה א דמעה סגורים נ 85 וכל א/ תאכלו וגם ב 86 רעים — קרים א לגבירים א 87 תקיז א כ ר נ מהשמאל ב 88 ועל בר גם מ 89 אכל — דבר נרכ/ גם כל — כי גם א 90 תתאמן א 91 את תולדות מ גם רכ/ ענבים ב 92 וגם ב/ מדוים — מדמים מ מרירים ב/ המאיבים ג מכאיבים ב המכאובים נ 93 תהיה לך אלה אויבים מג אלה — ליתא א לך יהיו כל אלה כאובים נ 94 מרחץ גם משכבים רכאנ משכנים ג 95 הנשים ב/ כלם — לא מ / כי ישלים מכאיבים ומעציבים א 96 כי — גם ג/ עם — וגם ב ליתא ג/האדומה א 98 תתשלשל נ 99 שמור זרע מ 100 היין ב[101 החם כר ירד

ט ורות א, כב. 84. מתעוררים — בהוראת הפעיל, ונוסח כך מחמת המשקל. 90. תאמן — תתחזק, על פי בר' כה, יג. 91. תולדות הענבים — הבשלת הענבים. 92. מדוים — חלאים, ייתכן שכתוצאה מיין בוסר. 95. מעציבים — לשון סבל וכאב, על פי דה"א, ד, ט. 99. שְׁמֵר — עשב בר המשמש כתבלין; לענה — צמח בר שעליו

הַשָּׁמֶר, פֶּן תֹּאכַל הַחֲרִיפִים,
תֹּאכַל מֵאֶכֶל קָר, גַּם כָּל רְפִים
הַתְּמָרִים, וּפְרֵי רֶךְ מֵעֲנַפִּים.
קָרִים תִּשְׁתֶּה בְקָר, לְעֵיפִים

105

תִּשְׁתֶּה שֶׁכָּר שְׁעוּרִים
גַּם תִּרְחֹץ בְּקָרִים,
וְאִם אֶל אִשָּׁה תִקְרַב,
עִם שׁוֹנִים תִּתְעַרַב.

110

אָב הוּא חֹדֶשׁ חֲזָקַת הַחֲמָה,
יַעֲדִיף בּוֹ הַמְרָה הַאֲדָמָה.
וְשׁוּם וַיִּצְנֹן וּבְצָלִים, מִהֲמָה
אֶל תֹּאכַל, פֶּן תִּגְבֹּר הַחֲמָה,
וְגַם תִּתְקַרַב אֶת לַחַת הַנְּשִׁימָה
עֵת חֲרֻבוֹנֵי קִיץ עִם צָמָא.

115

מִצְוֵי כְּרָפֶס תִּשְׁקָה,
דִּמְן בְּטָנֶךָ תִּגְנָקָה,

החום נ 102 יבש — אש חם כ חום א/ שיבער — שבמעוך א 103 חריפים מאנ 104 אך תאכל בג ותאכל נרכ/ כל — ליתא אג/ מאכלים קרים יפים ב 105 תמרים א/זך ב/ וענפים ב 106 קרים קח גם תשקה לעיפים מ תשקה ג/ כעייפים כר ליעפים נ 107 שילר א/ השעורים ב לשעורים ג 108 וגם תרחוץ ב/ לבקרים א 109 אם מרנכ 111 הוא — בר נ 112 המרה — המריה ג מריה ב ליתא א המריה המאדמה מ 113 שם ג שום מ/ בצלים מ 114 לא מגנ/ תגביר את חומה בא תכבר את חומה ג את חמה מ את החמה נ 115 גם ארמנ/ אל ליחות א/ הנשמה רנ 116 עת — עם בג ליתא מאנ/וצמא גב 117 מצוי — מי כ 118 גם בטנך א בטנך דמן כ/ נקה בא 120 מאשה א תשמר גרנ 121 הנה —

מרים, ועל כן יש למהלם ביין (שורה 100). 104–105. רפים התמרים — התמרים הבשלים, התלויים ברפיון. והשווה 'פרות חמין נאכלים בימי החרף, פרות קרין בימות החמה' (שוחר טוב, לד). 107. שכר שעורים — זיתום — ידוע בתלמוד כתרופה (ראה שבת קנו, א). 110. שונים — חוטאים, על פי מש' כד, כא, וראה פירוש הראב"ע שם. 112. ראה פירוש הראב"ע שמות כג, כה, שם הוא אומר: 'כי כל אדם שגברה על תולדתו מרה אדומה יהיה בעל אף, כי כן תולדת האש'. 114. ראה שורה 112, וראה גם תיאורו את המרה האדומה בדיונו על משל אריה בחיבורו 'ראשית חכמה'. 115. תחרב — על פי יש' יט ה. 116. על פי תה' לב, ד, חרבון — יובש וחום. 117. מצוי — תמצית, על פי תוספתא, זבחים ז, י. 118. דמן — זבל.

וּלְצִיּוֹן יֵאמֶר:

מִן אֵשׁהּ הַשְּׂמֶר! 120

אָלוּל (הנה) הוא אַחֲרוֹן לִירְחִים:

בוּ יִפְלוּ וְגַם יִבְלוּ הַצְּמָחִים,

הַרוּחֹת הָעֵבִים מְטָרִיחִים

וַיִּתְחַלְפוּ הָעֵתִים הַצְּחִים.

גַּם גּוֹפֵי בַחֲוָרִים נִקְדָּחִים: 125

הַזְּהָרוּ פֶּן תֵּאָכְלוּ תַפְוֹחִים (אבטיחים?)

כָּל מְרָבִים הַשְּׁחֹרָה,

טָמֵא לְמוֹ תִקְרָא,

אֶף תֵּאָכֵל הַחֲמִים,

הַבְּצָלִים וְהַשּׁוּמִים. 130

ליתא באגג (נחוץ מחמת המשקל) 122 בו — ליתא א/ויפלו ג גם א יבולו נ 123 העננים א 124 ליתא נ ויתהלכו ג 125 גופי — גודלי ג/ בחורים — הבחורים ב ליתא ג/ מקודחים א 126 אבטיחים נרכ 127 כל — הם א וכל ג/ מרבה ג/ השחורה — המרה השחורה א המרה ב 128 למו טמא ג/ נקרא א יקרא נ 129 חמים ג 130 גם השומים ג.

119. ציון — יובש, על-פי יש' כה, ור' תהלים פז ח. 123. העבים — המעוננים, על פי שמ"ב. כג, ד מטריחים — על-פי איוב לז, א. 126. אפשר גם 'אבטיחים'. ראה בחילופי הנוסחאות, ולא עלה בידי להכריע. 127. השחורה — הכוונה למרה השחורה, וראה בר'אשית חכמה', מזל בתולה.